

ORIENTAL JOURNAL OF ACADEMIC AND MULTIDISCIPLINARY RESEARCH

Volume 2 Issue 3
March
2024

ISSN 3030-3079

**Фаттоҳхон мамадалиев ҳаёти ва ижодий фаолиятининг
ижтимоий-педагогик хусусиятлари**
Тоҳиров Ботирбек Ғофуржон Ўғли
Ўзбекистон давлат санъат ва
Маданият институти
Фарғона минтақавий филиали
Вокал санъати: анъанавий хонандалик
йўналиши талабаси

ARTICLE INFO Received: 18th March 2024Accepted: 19th March 2024Online: 20th March 2024**КАЛИТ СЎЗЛАР**

мақом, миллий мусиқа,
анъанавий ижрочилик,
хонандалик, ашула,
бастакорлик

АННОТАЦИЯ

Мақолада ўзбек мақомшунослиги, миллий мусиқа саънати ривожига ўзиринг муносиб ҳиссасини қўшган қўшиқчи, созанда (ғижжак, танбур, дутор) ва бастакор Ўзбекистон халқ ҳофизига Фаттоҳхон Мамадалиевнинг ҳаёти ва ижодий фаолиятининг ижтимоий-педагогик хусусиятлари ҳақида сўз боради.

Ўзбек халқи ўзига хос ва ранг-баранг миллий мусиқа меросига эга. Бу анъаналар мақом ижрочилигида ёрқин ифодасини топгани сўзимизнинг далилидир. Ҳозирги Ўзбекистон ва Тожикистон ҳудудида мақом амалиёти, замонавий ибора билан айтганда, йирик ва ўзига хос ижодий мактаблар даражасигача кўтарилгани эътиборлидир. Ўз навбатида, улар Ўрта Шарқ, қолаверса жаҳон халқлари маънавий хазинасига салмоқли ҳисса бўлиб қўшилди. Шунинг ҳам эслатиб ўтиш керакки, мустақилликка қадар бирор масъул шахс иродаси ёки олиб борилган умуммаданий сиёсат сабабли мақомга бўлган расмий муносабатлар тез-тез ўзгариб турган. Бироқ бу борадаги яширин ҳамда ошқора қарама-қаршиликлардан қатъий назар, ардоқли маънавий қадриятларнинг ўзаги бўлмиш мақомлар теран ва бақувват томирлари туфайли энг оғир синовлардан ўтди, ўзининг халқчиллиги, баркамоллиги, гўзаллиги билан барча бўҳтонларга бардош бера олди.

Ўзбекистонда мақомшунослик йўналишининг асосчиларидан бири Исҳоқ Ражабов (1927-1982) томонидан амалга оширилган мусиқий шарқшунослик қамровидаги тадқиқотлар натижасида соҳанинг бир қатор илмий муаммолари ўз ечимини топди.

Барҳаёт мақом анъаналарига муайян мафкуравий негиздаги ёндашувга келсак, илмий тафаккур билан йўғрилган фикр-мулоҳазаларни эркин билдиришга қарши турган сохта ғоявий тўсиқлар олиб ташланганидан буён бир қанча муддат ўтди. Янги замон руҳияти, миллийлик ифтихориилгари яширинган ижодий интилишларга рағбат бўлди, уларни рўёбга чиқаришга ундади. Бу ўринда, аввало, Турғун

Алиматов, Орифхон Ҳотамов, Саодат Қобулова, Фаттоҳхон Мамадалиев, Эсон Лутфуллаев каби устоз-санъаткорлар ҳамда малакаси етук ва истеъдодли ёш ижрочиларнинг сайъ-ҳаракатлари сезиларли жонланди.

Ўзбек мумтоз мусиқа ижодиёти ва ижрочилигида юқорида айтиб ўтилган ҳар-бир намоёндаларнинг алоҳида ўрни бор. Зеро, мазкур санъат дарғаларининг ҳар-бири ўз услубида алоҳида мактаб яратиб кетгандирлар. Бу буюк аждодларимиздан мерос қолган ажиб наволар, кўҳна мусиқий анъаналар қудратли салоҳиятдан дарак берувчи омилдир.

Бебаҳо мақом мулкини ўзига жо қилиб, бойита олган, бу бойликлар тингловчиларга саҳийларча улашадиган санъаткорлар ҳамиша эл ардоғида бўлган. Ижрочилиқда ўзига хос мактаб яратган, Беназир ҳофиз, моҳир созанда, изланувчан бастакор ва жонкуяр устоз, Ўзбекистон халқ ҳофизи, профессор Фаттоҳхон Мамадалиевдир.

Ўзбекистон халқ ҳофизи, созанда бастакор, устоз мураббий, профессор Фаттоҳхон Мамадалиев Андижон вилояти Балиқчи туманининг эски Ҳаққуллобод қишлоғида деҳқон оиласида 1923-йили таваллуд топди. Оиланинг ети фарзанди орасида Фаттоҳхон болалигидан мусиқага қизиқди, меҳр қўйиб, улғайди. 1931-йилдан умумтаълим мактабига ўқишга борди. Туман маданият уйи қошидаги бадий ҳаваскорлик тўғарагида танбур, дутор чертишни ўрганди ва кўшиқ ижрочилиги билан ажралиб турди. Бошланғич мактабни 1938-йили битирган пайтида, ҳаваскорлар концертини кўрган машҳур ғижжакчи санъаткор, туманда эндигина очилган колхоз-совхоз театр раҳбари Мўминжон Каримов эътиборини ёш Фаттоҳхоннинг ашула айтишига қаратди. Катта мусиқий санъатга кириб келиш илк даврини Фаттоҳхон Мамадалиев шундай эслайди: "Концерт тугагач, бўлғуси устозим Мўминжон Каримов мен билан алоҳида суҳбатлашди, бошқа кўшиқ ва ашулаларни айттириб кўрди, ўз ғижжаги билан жўр бўлди ва театрга ишга таклиф қилди. Устозим билан бўлган ана шу қисқа, ҳаяжонли мулоқот менинг келгуси ҳаётимда, тақдиримда бурилиш бўлди. Театрга ишга кирдим ва устознавозлик мусиқий санъатига илк қадамимни қўйдим. Иш жараёнида менга устозим овозни сўзга тушириш, шеърият тузилиш қонунларини, турларини, ашула ва кўшиқ учун уларни танлаш, ашула айтганда бурро талаффуз қилиш, қочиримларни безаб куйлаш каби йўллارни қунт билан ўргатди. Улуғ ҳофизлар Мулла Тўйчи Тошмуҳаммедов, Шораҳим Шоумаров, Ҳожи Абдулазиз Расулов, Маъмуржон Узоқов, Жўрахон Султонов ва бошқа ҳофизларнинг ижрочилик нафас йўллари ўрганиш ва ўз услубини топиб олишга маслаҳатлар берар эдилар. Булар ҳаммаси мен учун ҳақиқий мактаб бўлди. Отам раҳматлик адабиётни, шеъриятни, ҳофизлар санъатини жон-дилдан севар эди. Отам ва онам менинг ҳофиз бўлишимни орзу қилишар эди" - деб хотирасини тамомлаган эди.

Фаттоҳхон Мамадалиев санъаткор сифатида шаклланишида юқорида зикр қилинга омиллар билан бирга Умрзоқ Полвон Сайидали, Абдулла Тароқ, Беркинбой Файзиевлар катта рол ўйнади.

Ўтган асрнинг 50-йиллардан бошлаб Фаттоҳхон Мамадалиевнинг ҳофизлик, бастакорлик, мураббийлик фаолияти кенг қулоқ ёза бошлади. 1963-1968-йилларда у Андижон давлат педагогика институтининг тарих-филология факултетини битирди. 60-йилларнинг бошларида Фаттоҳхон Мамадалиев кучли ва юқори диапазонли овозни талаб қиладиган "Катта ашула"ни поёнига еткиза билиш қобилияти, куй ва сўз узвийлигини ашулада таъминлаш маҳорати билан Ўзбекистон халқ артисти Юнус Ражабий назарига тушди. Фаттоҳхон Мамадалиев шундай эслайди: "Кунларнинг бирида Юнус ака билан узоқ мулоқотда бўлиб қолдик. Бу улуғ инсон ва устоз менга мурожаат қилиб, "Фаттоҳхон, ўзингизни мақом санъатида ҳам синаб кўрмайсизми?" – дедилар. Уддалай олармикинман, устоз?-деб жавоб бердим". "Мени билишим ва сезишим бўйича қўлингиздан келади. Агар ўз устингизда астойидил ишласангиз", – деб далда бердилар. Бизнинг устозларимиз мусиқий санъатимиз хазинасининг бебаҳо жавохири бўлган буюк мақом санъатини ўргатиб, қарз қилиб кетдилар. Биз ҳам кейинг авлодларга етказишимиз ва ўргатишимиз лозим", деган сўзлар менга жуда ҳам таъсир қилди. Шу ажойиб унутилмас суҳбатдан кейин мақом йўлларини ўрганишга астойидил киришдим. Имкониятим борича Фарғона-Тошкент мақом ва Шашмақом йўл услубларини ўзлаштириб бордим ва айрим ижобий натижаларга эришдим. Хоразм мақом йўлларини Мадраҳим Шерозий, Ҳожихин Болтаев ва дўстим Рўзмат Жуманиёзов каби машхур санъаткорларнинг ижроларида танишишга муяссар бўлдим".

Табиатан зеҳни ўткир, мусиқий қобилияти кучли, фалсафий дунёқараш уфқи кенг Фаттоҳхон Мамадалиев мумтоз мақом санъати асосларини ҳам мукамал ўзлаштирди ва Андижон шаҳар маданият уйида ўзи тузган "Мақомчилар ансамбли" билан халққа хизмат қилди, республика ва халқаро анжуманларда, концертларда, кўрик-танловларда фаол қатнашди. Биринчи гал бу ансамбл 1972-йили "Марҳабо, талантлар" республика телеконкурсида "Қашқарчайи Мўғулчайи Дугоҳ", "Соқийномаи Мўғулчайи Дугоҳ" ижроси учун энг юқори баҳога сазовор бўлган эди.

1985 йили Мухтор Ашрафий номидаги Тошкент давлат консерваторияси Шарқ мусиқаси кафедрасига ишга таклиф қилинди. Мазкур кафедрада дастлаб дотсент лабозимида ишлаб, 1993-йили профессор илмий унвонига эга бўлди.

Моҳир ҳофиз ва жамоат арбоби Фаттоҳхон Мамадалиев республикамиз миллий мусиқа санъатининг ривожини йўлидаги улкан хизматлари муносиб тақдирланди. 1981-йили "Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист", 1990-йили "Ўзбекистон халқ ҳофизи" фахрий унвонлар, "Меҳнат шуҳрати" ва "Ел-юрт хурмати" орденлари билан мукофотланди.

Ўзининг салмоқли ижоди билан миллий мусиқа меросимизга катта улуш қўшган ҳассос санъаткор Фаттоҳхон Мамадалиев 1999-йил оғир ҳасталик туфайли бу оламда кўз юмди.

Кўп йиллик изланувчан меҳнати туфайли иқтидорли ҳофиз якка ҳолда ва ҳамнафасликда ашула, қўшиқ, Катта ашула, Фарғона-Тошкент мақом йўллари, бир қанча Бухоро мақом йўлларидан наъмуналар, шунингдек, ўтмишдош ва замондош бастакорлар илҳомига мансуб асарларнинг бетакрор ижровий талқинига эриша олди.

Ўзбек миллий мусиқа ижрочилигининг деярли барча жабҳалари юзасидан юксак амалий кўникмаларга эга бўлган ката ижодкор, ёш санъатчи ҳамда шогирдлари билан ҳамиша яқин мулоқотда бўлиб, ўз қарашларини, фикр-мулоҳаза ва маҳаллий кузатувларини уларга етказиб келган. Фаттоҳхон Мамадалиев бир қанча муҳим муаммолар устида қунт билан муттасил илмий мушоҳадалар юритишга одатланган эди. Бинобарин, вазият тақазо қилганда илмий-услубий йўсинда бевосита иш олиб боришга дадил киришади. Айнан шунинг натижасида 1992-1993-йилларда бирин-кетин бир неча қизиқарли, мазмундор мақолаларининг қораламаси пайдо бўлган эди.

Устознинг қўлёзма ҳолида қолиб кетган ва баъзи сабабларга кўра чоп этилмаган мақолалари унинг вафотидан кейин у инсон билан яқиндан мулоқотда бўлган, ҳамфикр бўлиб фаолият олиб борган санъатшунослик фаънлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси санъат арбоби Равшан Юнусов сайъ-ҳаракатлари билан 2001-йил рисола тарзида оммага тақдим этилди. Назаримизда рисоланинг асл қиймати яна шундаки, муаллиф замонавий илмий муомалага нафақат ёдимиздан чиқаётган атама ва тушунчаларни қайта киритишга уринган, балки кўрилга баъзи жиддий масалалар юзасидан ўзининг шахсий, жумладан танқидий муносабатини очиқ-ойдин билдирган. Бу рисолада миллий хонандалик, миллий мусиқа чолғулари, уларнинг муаммолари ва шу билан биргаликда мақомларнинг асоси бўлган доира зарблари ҳақида қимматли маълумотлар келтирилган.

Ҳассос санъаткорнинг тинимсиз меҳнатлари асло зое кетмади, чунки аниқ мақсадли изланишлари серунум ва муваффақиятли натижаларга олиб келди.

1980-йилларда Фаттоҳхон Мамадалиев ижоди ва ижрочилиги янги қирралар билан бойиди. Бу ҳақда авваламбор 1983-1986 йилларда Тошкентдаги овоз ёзиш студияси томонидан чиқарилган иккита ката пластинкага жойланга асарлар далолат беради. Улардан "Дари дилим" (Огаҳий ғазали); "Улфат билан" (В.Абдулла шеъри); "Фош ўлсун" (А.Навоий ғазали); "Жононим менинг" (Ҳайратий мухаммаси); "Ол хабар" (Муқимий ғазали) ва бошқа ашулалар ўрин олган.

Фаттоҳхон Мамадалиев бастакорлик изланишларида аввало, Фарғона водийси мумтоз ашулачилик анъаналарига таянган ҳолда иш тутгани

яққол сезилиб туради. У назари тушган шеър ёки ғазалга лойиқ муסיқий матн танлаб, унга монанд оҳангдошликни юзага чиқара олган.

Бастакор сифатида Фаттоҳхон Мамадалиев Алишер Навоий ғазалига илк бор 1960-йилда мурожаат этиб, "Ёр ўлмағай" ашуласини яратди. Шу кунга қадар у шоир қаламига мансуб яна 10 ғазал, 1 мухаммасга мусиқа боғлади. Жумладан, "Оқибат", "Интизор" ("қурбон қайтарма" номли куй асосида), "Ишқ боғи", "Фош ўлсун" асарлари фикримизга далилдир. 90-йилларнинг биринчи яримида устознинг ижодий изланишлари катта самара берди. Хусусан, "Ушшоқ" мақом йўли тўлиқ туркумга айлантирилиб, "Ушшоқ Савти Талқинча" сига "Фигонким", якуний "Ушшоқ Савти Уфор" га "Дилдорлиғ билмас" ғазаллари боғланди. Асли чолғу йўли бўлмиш "Муножот" тўрт қисмли ашула туркумида, ва ниҳоят, "Насруллои" туркумининг бош қисмида ҳам Навоий ғазалларидан фойдаланилди.

Мазкур намуналардан мисол тариқасида бастакорнинг "Фош ўлсун" ашуласида алоҳида тўхталишни лозим деб топдик. Назаримизда ушбу асарда Фаттоҳхон Мамадалиевнинг ижодий-ижровий фазилатлари ёрқинроқ намоён бўлади. Бу ғазалнинг бадиий қиёфалар силсиласи, мазмунан анча мураккаблиги, ҳажми катталиги, қолаверса, ҳофизлар бисотида учрамаганлиги мусиқачини чўчитмади. У мавжуд ўн бир байтдан фақат бештасини ашула матни учун танлаб олар экан, мусиқий шакл тузилиши ҳамда куй ривожини мантиқидан келиб чиқади. Натижада қуйидаги сатрлар "Фош ўлсун" ашуласининг тўлиқ шеърини матни сифатида хизмат қилади:

Агар ишқинг ҳавосида ёғар ҳар жола тош ўлсун,
Нишона ҳар бирига дермен ушбу хаста бош ўлсун.
Қуёшни бўлмас, эй гардун, ул ойға айламак ташбих,
Оғир гар зарра. Чўлпон-кўз, янги ой анга қош ўлсун.
Агар пайқонларин кўз истабон топти кўнгул, ғам йўқ,
Келиб йиғлар маҳал ул қатра сувлар кўзга ёш ўлсун.
Кўнгулда сирри ишқин асрай-асрай ўлдум, эй соқий,
қадаҳ тутким, харобод аҳлиға фош ўлса фош ўлсун.
Навоий ашк дурридек тиларким кўзда ер бергай,
Агар ишқинг ҳавосида ёғар ҳар жола тош ўлсун.

Асарнинг бошидан охиригача тўрт чоракли вазн ўлчамида ҳиссалари тенг бўлган салобатли усул яъни: "бак-бак бум-бум"-куй пойдевори вазифасини бажаради. Ушбу нисбатан содда, мувозанати яхши сақланган иъқо жараёни шеърини баён табиатига ниҳоятда мос тушган. Шунингдек, дастлабки байтнинг бош мисраси, иккинчи, учинчи ва охириги байтларнинг эса иккинчи мисралари ўз жойида такроран айтилгани бежиз эмас. Бу адабий-мусиқий ривожланиш муштараклигини янада кучайтиришга қаратилган муҳим воситалардандир.

Р.Юнусов айтишича: “Бошқа машхур ижрочи-бастакорларимиз каби Фаттоҳхон Мамадалиев Навоий ғазалиётидан ўзига маъқул, ашулага мойилларини халқчил анъанавий йўналишда гавдалантиради. Бунинг натижасида у гўё шоир яшаган замоннинг мусиқий тилида сўзлашаётгандек туюлади. Санъаткорнинг мусиқий нутқини, ижро услубини бошқа бировники билан алмаштириш қийин”.¹

Фаттоҳхон Мамадалиев басталаган кўплаб ашулалар орасида “Интизор”(Улфатий сўзи), “Оқибат”, “Соғиндим”, “Фалак”, “Меҳмон”, “Жудо келди” ва “Юзни ҳажрида”(Нодира сўзлари); “Ахд қилдим”(Муқимий сўзи); “Орзу” ва “Дехқонларим”(В.Садулло сўзлари); “Сўрмаса”, “Каломингдан” ва “Дилкушо”(Х.Азимов сўзи); “Ўлмағай” (Навоий ғазали); “Кўнгил” ва “Сирри ишқим”(Х. Яҳёев сўзи); “Раъно гуллари” ва “Соғинурман”(О.Холдор сўзи) каби ашулалар ҳозирги кунда ҳам хонанда-ҳофизларнинг севимли асарларига айланган.

Мақом тузилмаларига нисбатан “туркум” атамаси жуда кўп қўлланилиши табиийдир. Баъзида ҳатто, бу хусусият айнан мақомларга хос белгилардан деб уқтирилади. Аммо “Ушшоқ”нинг туркумли намуналари ҳам яқка ашула ва чолғу йўллари ҳам талайгина.

Бу сафда “қадимги ушшоқ”, “Умрзоқ полвон ушшоғи”, “Зикри ушшоқ”(“қадимги ушшоқ”) лар алоҳида ўрин тутиб, мақом анъаналарининг кенглигини идрок этишда аҳамияти катта. Устоз басталаган яна икки туркум мавжудлиги бизга маълум. Улар “Савти Фаттоҳхон” ва “Мўғулчаи Фаттоҳхон” бўлиб, бу асарлар Шашмақом анъаналарини йўлида сиҳланганлиги энг эътирофли томонларидир. Р.Юнусов айтишича:“Ушшоқ” мақом йўлига мансуб ашулалар Фарғона водийси бўйлаб нақадар машхур бўлганини Ф.Мамадалиев нодир топилмаси ҳам тасдиқлади. Фаттоҳхон ўспринлигида кўп эшитган ва ўша кезлари ўзи куйлаган “Ушшоқ” парда-оҳангли бир неча ашулаларни кейинчали унутмади”.²

Фаттоҳхон Мамадалиев ҳофизлик борасида, ўзидан олдинги устоз ҳофизларни анъаналарини муносиб давом эттирган ҳолда Фарғона водийсига хос бўлган катта ашулаларни ва кўплаб забардаст бастакорларнинг илхомларига мансуб кўплаб ашулаларни ўз замондоши Йўлдошхон Кийиков (1929-1969) билан ҳамнафасликда катта-катта мумтоз асарларни ижро қилиб, шинавандаларини кўнглини ром этди.

У 5 қисмли “Савти Фаттоҳхон “ ашула туркумини басталаган.”Қадимги ушшоқ”, “Умрзоқ Полвон ушшоғи”, “Зикри ушшоғи” мақом йўллари тиклаган.

Фаттоҳхон Мамадалиевдан бой ижодий мерос қолди.У қолдирган буюк мерос ўзбек мусиқа саънати ривожига ўзининг улкан ҳиссасини қўшди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Бегматов С. ва бошқалар. Мусиқа маданияти: 6 – синф учун дарслик. -Т.: Ғ.Ғулом нашриёти, 2001. – 144 б.
2. Гафурбеков Т.Б. Фольклорные истоки узбекского профессионального музыкального творчества. –Т.: Ўқитувчи, 1984. – 128 с.
3. Жабборов А.Ҳ. Ўзбекистон бастакорлари ва мусиқашунослари.– Т., 2004.-238 б.
4. Жабборов А.Ҳ. Ўзбекистон бастакорлари ва мусиқашунослари.– Т., 2004.-238 б.
5. Ю.Ражабий “Мусиқа меросимизга бир назар” Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент-1978.
6. Ю.Ражабий “Ўзбек мақомлари Шашмақом”, Тошкент-2007.
7. М.Ахмедов “Юнус Ражабий” Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент-1980
8. И.Ражабов. “Мақомлар”, “Санъат” нашриёти, Тошкент-2006
9. И. Ражабов “Мақомлар масаласига доир” Тошкент-1969 й.
10. О. Матёқубов “Мақомот”, “Мусиқа” нашриёти. Тошкент-2004 й.
11. И. Ражабов “Мақомлар”, “Санъат” нашриёти Тошкент-2006 й.
12. Ю. Ражабий “Мусиқа меросимизга бир назар” Тошкент-1978 й.

INNOVATIVE
WORLD